

MATEUSZ SZYMURA

ORCID: 0000-0001-7146-8477

Uniwersytet Wrocławski

mateusz.szymura@uwr.edu.pl

Zapomniana unia: reformy ustrojowoprawne w Szkocji w dobie angielskiej okupacji wojskowej (1651–1660)

Słowa kluczowe: Szkocja, Republika Angielska, George Monck, reforma sądownictwa, Komisja Wymiaru Sprawiedliwości, Karol II, Oliver Cromwell, Komisja Szkocka

THE FORGOTTEN UNION: THE POLITICAL AND LEGAL REFORMS IN SCOTLAND
DURING THE TIME OF ENGLISH COMMONWEALTH'S MILITARY OCCUPATION
(1651–1660)

Abstract

The subject of this study is the analysis of the political and legal changes that were introduced by the occupying authorities of the English Republic after the defeat of royalist troops at the Battle of Dunbar on September 3, 1650. The initial period of political change amounted to the suspension of the Scottish Parliament and the judiciary deriving its mandate from royal authority. This period was associated with further military action, partisan battles and uprisings which lead predominantly to military administration of occupying forces under the command of general George Monck. The second period, which started in 1655, saw the gradual formation of bodies of a central administration—in the case of Scotland, this was the so-called Scottish Commission. The nature of this body's subordination to its English counterpart, the fact that "Scottish" seats in the English Parliament were held mostly by Englishmen and the lack of knowledge of Scottish law among the English judges delegated to decide cases in Scotland meant that the union lacked even the appearance of equality between the two entities. Although the political experiment of the English Revolutionary period did not generally bring permanent reform, it was the first fitting for the foundation of the real union, which occurred half a century later in different form: monarchic rather than proposed republican one.

Keywords: Scotland, Commonwealth, George Monck, judicial reform, Commission for the Administration of Justice, Charles II, Oliver Cromwell, Scottish Commission

Wstęp

Powstanie Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii zwyczajowo związane jest z dwoma uniami: personalną w roku 1603, w którym król Szkocji Jakub VI Stuart został koronowany królem angielskim, łącząc oba królestwa osobą monarchy oraz realną w roku 1707 czyli właściwym aktem unii za panowania królowej Anny, tworzącym nowy byt państwowy w miejsce istniejących królestw.

Stulecie, które dzieliło te dwa wydarzenia, nie jest jednak historią stopniowego zbliżania kultur i systemów polityczno-prawnych obu królestw. To okres burzliwych zmian ustrojowych i społecznych we wszystkich państwach leżących na obszarze Wysp Brytyjskich. Krótki, choć intensywny okres angielskiego republikanizmu, którego preludium pozostaje wciąż egzekucja Karola I, w wypadku Szkocji wiązał się z przejściową, specyficzną oraz przymusową formą unii z Anglią. Unia ta w swoim założeniu miała mieć charakter zmiany ustroju obu królestw, w miejsce wcześniejszych modeli o bardziej federalistycznym kształcie¹. Jednocześnie z uwagi na naturę wydarzeń, które doprowadziły do niej, odsunęła projekt zjednoczenia państw w jeden podmiot o całe dziesięciolecie.

Przedmiotem niniejszego artykułu jest omówienie zmian ustrojowych oraz kształtu rządów na terenie Szkocji w okresie Republiki Angielskiej, kiedy to oprócz militarnej okupacji północnej części wyspy przez siły angielskie rozważano koncepcje i podejmowano kroki do scalenia obu części wyspy w jedno nowe państwo oparte o idee republikanizmu. Jednocześnie sam fakt, że wspomniane koncepcje oraz działania zmierzające do połączenia państw pozostawały wyłącznie w gestii strony angielskiej, zaś „propozycję” unii traktowano jako wspaniałomyślną względem losu, który stał się udziałem Irlandii², już sam w sobie dużo mówi o projektowanym sposobie połączenia królestw oraz jego ocenie przez większość Szkotów.

Wojny Trzech Królestw (1639–1652)

Konflikty kończące pierwszą połowę XVII wieku rozpoczęły się w Szkocji od dwóch tak zwanych „wojen biskupich” z 1639 roku oraz 1640 roku, to jest

¹ Więcej o szkockiej perspektywie na możliwe formy unii z Królestwem Anglii w analizowanym okresie: A. Mason, *Debating Britain in seventeenth-century Scotland: Multiple monarchy and Scottish sovereignty*, „Journal of Scottish Historical Studies” 35, 2015, s. 1–24.

² Irlandia była terytorium, które zostało podbite przez Anglików początkowo w wieku XII. Angielska kontrola nad wyspą stopniowo słabła, a apogeum tej sytuacji miało miejsce w XIV wieku. Irlandia znalazła się znów w orbicie wpływów angielskich na skutek działań monarchów z dynastii Tudorów w drugiej połowie XVI w. Sposób traktowania wyspy przez angielskich królów i możnowładców był stałym zarzewiem krwawo tłumionych niepokojów. W późniejszych okresach, oprócz zaszłości o charakterze historycznym doszły również tarcia na tle religijnych — większość mieszkańców wyspy pozostała wierna katolicyzmowi.

konfliktów zwolenników prezbiterianizmu³ z królem Karolem I, który próbował wprowadzić w Szkocji liturgię na wzór angielski. Celem obrony swoich praw religijnych zawiązało się Narodowe Przymierze (*National Covenant*), a siły zbrojne pod wodzą generała Aleksandra Lesliego⁴ były w stanie dwukrotnie skutecznie przeciwstawić się siłom królewskim, co w dalszej konsekwencji zagwarantowało wprowadzenie niezależności szkockiemu kościołowi narodowemu, z drugiej strony stało się jedną z przyczyn wybuchu wojny domowej⁵.

Wojny biskupie oraz powstanie w Szkocji dysponującego możliwościami wojskowymi Narodowego Przymierza sprawiły, że Szkoci stali się interesującym potencjalnym sojusznikiem zarówno dla króla i sił rojalistycznych, jak i angielskiego Parlamentu w trakcie pierwszej angielskiej Wojny Domowej (1642–1645)⁶. Konsekwencją takiego stanu rzeczy było porozumienie określane jako Uroczysta Liga i Przymierze (*Solemn League and Covenant*)⁷ zawarte w 1643 roku między szkockimi Sprzymierzonymi⁸ a przedstawicielami angielskiego Parlamentu.

Interes Anglików miał charakter doraźny — dążyli oni do uzyskania ze strony Szkotów pomocy militarnej przeciwko siłom wiernym Karolowi i rojalistom,

³ Doktryna religijna dotycząca struktury zarządzania kościołem, w której w miejsce władzy biskupa zarząd znajduje się w rękach wspólnoty wybierającej spośród siebie rady starszych oraz prezbiterów. Więcej o szkockim prezbiterianizmie: J. Delumeau, *Reformy chrześcijaństwa w XVI i XVII w.: Narodziny i rozwój Reformy protestanckiej*, Warszawa 1965, s. 102–104.

⁴ Alexander Leslie (1580–1661) — szkocki dowódca wojskowy, walczył również po stronie Szwedów w trakcie wojny trzydziestoletniej, uzyskując rangę marszałka armii szwedzkiej. Życiorys autorstwa H. Patona [w:] *Dictionary of National Biography, 1885–1900*, t. 33, London 1893, s. 68–76, sv. Leslie, Alexander.

⁵ Więcej o wojnach biskupich: M.Ch. Fissel, *The Bishops' Wars: Charles I's Campaigns Against Scotland, 1638–1640*, Cambridge 1994; natomiast o roli Narodowego Przymierza w życiu politycznym i społecznym Szkotów w pierwszej połowie XVII wieku: L. Stewart, *Rethinking the Scottish Revolution: Covenanted Scotland, 1637–1651*, Oxford 2016.

⁶ L. Stewart, *Union and Revolution*, [w:] *Scotland and Beyond, 1625–1745*, red. L. Stewart, J. Nugent, Edinburgh 2020, s. 28, która zauważa, że w odróżnieniu od Anglii, gdzie istniały dwa przeciwstawne obozy walczące o przywództwo w kraju w formie wojen domowych, Szkoci byli w stanie stworzyć, dzięki wspólnemu interesowi, jakim było Narodowe Przymierze, jeden rząd mimo niechęci króla do tak dużego stopnia autonomii.

⁷ D. Stevenson, *Cromwell, Scotland and Ireland*, [w:] *Oliver Cromwell and the English Revolution*, red. J. Morrill, London 1990, s. 152–153. Autor ten zauważa ponadto, że Przymierze było przede wszystkim aktem obrony dominującego w Szkocji sposobu wyznawania wiary. Sprzymierzeni byli jednocześnie gorącymi orędownikami trwania unii, czego przykładem była zapowiedź karania tych, którzy dążą do rozbięcia unii między oboma krajami.

⁸ Mianem Sprzymierzonych (*Covenanters*) określano przedstawicieli ruchu politycznego, którzy w 1638 roku oraz po tej dacie stali się sygnatariuszami Narodowego Przymierza (*National Covenant*) — deklaracji politycznej wspierającej Szkocki Kościół Narodowy (*Kirk*) w oporze przeciwko planom wprowadzenia angielskiej liturgii oraz zmian na podobieństwo kościoła anglikańskiego przez Karola I. Więcej o sporach Sprzymierzonych z Karolem I, a później z władzami Republiki Angielskiej: D. Stevenson, *Charles I, the Covenants and Cromwell: 1625–1660*, [w:] *Scotland: The Making and Unmaking of the Nation c. 1100–1707*, t. 2, red. B. Harris, A. MacDonald, Edinburgh 2012, s. 36–56.

obawiając się dodatkowo ataku sił katolickich z Irlandii. W przypadku Sprzymierzonych cel był bardziej dalekosiężny, bowiem intencją porozumienia była reforma kościołów narodowych na terenie Anglii i Irlandii w duchu prezbiteriańskim, co miało w przyszłości stanowić podwaliny trwałej unii państwowej na Wyspach Brytyjskich, która w założeniu miała umożliwić zachowanie tożsamości narodowych, własnych tradycji oraz systemów prawnych, w oparciu o wspólny system rządów oraz podobną regulację wolności religijnej⁹.

Dążenia do reformy Kościoła Anglikańskiego w duchu prezbiteriańskim stały u podstaw porozumienia zawartego w grudniu 1647 roku między Sprzymierzonymi a królem Karolem I. Król obiecał wprowadzenie prezbiterianizmu w Anglii, jednak odmówił przystąpienia do Przymierza. Choć Szkoci wystąpili zbrojnie w imieniu króla, nie zmieniło to losów pojmanego monarchy. Wojska szkockie zostały rozgromione przez Armię Nowego Wzoru pod przywództwem Oliviera Cromwella w bitwie pod Preston (18 i 19 sierpnia 1648 roku), a niedługo później 30 stycznia 1649 roku doszło do wykonania kary śmierci na zdetronizowanym „Karolu Stuarcie”¹⁰.

Zmiany ustrojowe w Anglii związane ze zniesieniem monarchii nie miały bezpośrednich konsekwencji dla zmian ustrojowych w Szkocji, która w dalszym ciągu pozostała królestwem, choć pozbawionym monarchy. Już 5 lutego 1649 roku szkocki Parlament ogłasza królem Karola II, oczekując jednak od niego zaprzysiężenia w ramach Narodowego Przymierza jako warunku sprawowania rządów w Szkocji. Młody monarcha niechętnie odnosił się do takiego ograniczenia swojej władzy, licząc jeszcze na wsparcie swojej sprawy przez irlandzkich katolików, co jednak zostało zażegnane na skutek podboju Irlandii przez wojska republikańskie na początku 1650 roku¹¹. Król został tym samym zmuszony do spełnienia warunków Parlamentu, co znalazło swój wyraz w traktacie z Bredy zawartym między Karolem II a Sprzymierzonymi 1 maja 1650 roku¹².

Groźba interwencji sił rojalistycznych z północy została wykorzystana jako pretekst do angielskiej interwencji wojskowej przeprowadzonej przez Armię

⁹ K.M. MacKenzie, *Oliver Cromwell and the Solemn League and Covenant of the Three Kingdoms*, [w:] *Oliver Cromwell: New Perspective*, red. P. Little, London 2009, s. 142.

¹⁰ A w zasadzie była to jedna z frakcji Sprzymierzonych określana jako *Engagers*, która obawiała się, że część sił republikańskich określana jako *Independenci* (do których zaliczał się między innymi Oliver Cromwell) po zakończeniu sporu z królem będzie dążyła do podporządkowania sobie Szkocji. Różniły ich również poglądy na kwestie religijne — *Independenci* sprzeciwiali się bowiem idei zorganizowanego kościoła narodowego, a w przypadku Sprzymierzonych to właśnie ochrona szkockiego kościoła była przyczyną zawiazania się Przymierza (D. Stevenson, *Cromwell, Scotland and Ireland*, [w:] *Cromwell and the Interregnum*, red. D. Smith, Malden 2003, s. 188–189).

¹¹ L. Stewart, *Union and Revolution*, s. 40.

¹² Wśród najważniejszych zobowiązań młodego króla była reforma religijna w Anglii, której celem była zmiana struktury kościoła anglikańskiego w kierunku prezbiteriańskim (F. Dow, *Cromwellian Scotland*, Edinburgh 1979, s. 7–8).

Nowego Wzoru. W wydanej 19 lipca 1650 roku na trzy dni przed inwazją broszury zatytułowanej *Deklaracja angielskiej armii w związku z jej marszem do Szkocji* (*A Declaration of the Army of England Upon Their March Into Scotland*) przedstawiono przyczyny inwazji wojsk republikańskich¹³. W treści tego dokumentu odwołującego się do decyzji angielskiego Parlamentu z 26 czerwca 1650 roku, nakazującego przemieszczenie się jednostek wojskowych na angielsko-szkocką granicę¹⁴, wskazano, że Szkotów uznaje się za braci¹⁵, jednak zostali oni zwiedzeni przez mąciocieli, co stało się przyczyną ich wcześniejszych ingerencji w wewnętrzne sprawy angielskie. Jednocześnie, wobec mających miejsce dalszych zmian ustrojowych, w szczególności wobec egzekucji króla oraz zmiany formy ustroju, autorzy odezwy obawiają się, że po raz kolejny wewnętrzne sprawy Anglii staną się tłem dla szkockiej ingerencji w ich sprawy wewnętrzne¹⁶. W dalszej części odezwy znajdują się wyjaśnienia dotyczące przyczyn powstania przeciwko królowi, jak również przyczyny sprzeciwu wobec prezbiteriańskiej formy ustroju kościelnego, które sprowadzały się do wskazania, że ten model — choć pozytywny — nie może być jedynym, bowiem taka forma godzi w wolność religijną rozumianą również jako wolność ustroju poszczególnych wspólnot wierzących¹⁷. Odezwa kończy się odwołaniem do Boga, zaś sama inwazja ma za zadanie uchronić Szkocję i jej mieszkańców od tych, którzy chcą się przeciwstawić „boskiemu planu”¹⁸.

Armia republikańska spotkała się z siłami szkockimi 3 września 1650 roku pod Dunbar¹⁹. Zwycięstwo Cromwella jest przypisywane zarówno jego talentom dowódczym i walorom dowodzonych przez niego sił, jak i sporom, które toczyły się w obozie sił Karola II między rojalistami i Sprzymierzonymi, z których część nie wierzyła, że po ewentualnym zwycięstwie król będzie wierny literze Przymierza, którego dotrzymać przysięgał²⁰. W grudniu 1650 roku w rękach Anglików znajdują się już zasadniczo całe Lowlands z Edynburgiem oraz głównym

¹³ Dostęp online do dokumentów w bazie Uniwersytetu Michigan: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mou.010013097720&seq=1>.

¹⁴ *Ibidem*, s. 2.

¹⁵ F. Dow, *Cromwellian Scotland*, s. 32, który wskazuje również, że treść odezwy klóciła się jednak z ustawą angielskiego Parlamentu, która nakazywała wszystkim Szkotom wyjazd z Anglii pod rygorem uznania ich za wrogów Republiki, natomiast osobom, które kontaktowały się ze Szkotami, groził zarzut zdrady.

¹⁶ *A Declaration of the Army of England Upon Their March Into Scotland*, <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mou.010013097720&seq=1>, s. 3.

¹⁷ *Ibidem*, s. 4–10.

¹⁸ *Ibidem*, s. 15.

¹⁹ L. Stewart, *Union and Revolution*, s. 44, która wskazuje także, że wojskami szkockimi dowodził doświadczony generał, wspomniany już David Leslie, który mimo przewagi liczebnej popełnił w kluczowym momencie błąd, mylnie uznając, iż wojska republikańskie znajdują się w odwrocie, tym samym pozwalając Cromwellowi na uzyskanie przewagi.

²⁰ R.S. Spurlock, *Cromwell and Scotland: Conquest and Religion*, Edinburgh 2007, s. 35–38.

szkockim portem w Leith²¹. Zasadniczy etap militarnego podporządkowania Szkocji siłom Republiki Angielskiej zakończył się w wyniku wygranej przez siły republikańskie bitwie pod Worcester 3 września 1651 roku²². Późniejsze działania militarne miały za zadanie zapewnienie kontroli wojskowej, a siły rojalistów skupiły się w nielicznych, wciąż wiernych królowi Karolowi II twierdzach na terenie Highlands, natomiast wojska angielskie skupiły się na uzyskiwaniu zakładników oraz rozbrajaniu poszczególnych klanów²³.

Do tej pory jednym z głównych pytań pozostaje to, czy Szkocja była przedmiotem militarnej okupacji, będącej preludium do przymusowego włączenia w obręb ówczesnego państwa angielskiego, czy raczej okupacja była konsekwencją konieczności spacyfikowania pozostałych sił rojalistycznych, a reformy ustrojowo-prawne, które miały zostać wprowadzone na terenie Szkocji, miały być zrealizowane za zgodą lub chociażby w ramach współdziałania ze społeczeństwem szkockim.

Okres administracji wojskowej oraz tworzenia podstaw administracji cywilnej (1651–1655)

Zwycięstwo nad siłami szkockimi w bitwie pod Worcester nie zakończyło starć zbrojnych, jednak zostały one ograniczone do działań oddziałów partyzantycznych na obszarze Highlands²⁴. Jednocześnie doszło do całkowitego zaprzestania funkcjonowania szkockich instytucji państwowych w postaci Parlamentu i sądów²⁵.

²¹ Nie przeszkodziło to jednak kontynuować walki przez rozproszone siły rojalistów, a symbolem ciągłej wiary w zwycięstwo — nieprzycmionej militarną porażką — była koronacja Karola II na króla Brytanii i Irlandii 1 stycznia 1651 r. w pałacu w Scone. K. Brown, *Kingdom or Province? Scotland and the Regal Union, 1603–1715*, New York 1992, s. 135.

²² Szerszej o wojnie angielsko-szkockiej oraz procesie przekształcenia kampanii wojskowej w okupację: D. Stevenson, *Revolution and Counter Revolution 1644–1651*, Edinburgh 2003, s. 150–173. Niezwykle ciekawym źródłem w tym zakresie jest zbiór korespondencji dotyczących okresu angielskiej okupacji wojskowej Szkocji między 1654 a 1659 rokiem: C.H. Firth, *Scotland and Protectorate: Letters and papers relating to the military government of Scotland from January 1654 to June 1659*, Edinburgh 1899, s. 432.

²³ D. McCormack, *The highland lawlessness and Cromwellian regime*, [w:] *Scotland in the Age of Two Revolutions*, red. S. Adams, J. Goodare, Edinburgh 2014, s. 130.

²⁴ Siły angielskie utworzyły w tym czasie szereg garnizonów, a na Szkotów nałożono obowiązek zapewnienia żołnierzom kwater oraz nałożono na nich podatki na utrzymanie sił okupacyjnych, których liczba w całym okresie republikańskim nie spadła poniżej 10 tys. żołnierzy. K. Brown, *Kingdom or Province?*, s. 137.

²⁵ Ostatnie posiedzenie najwyższego szkockiego sądu w zakresie spraw cywilnych (Sądu Sejsji) przed wybuchem wojny miało miejsce w dniu 28 lutego 1650 r., a wznowienie działań orzeczniczych w nowej formule nastąpiło dopiero w połowie 1651 roku. Parlament szkocki natomiast zaprzestał działania na okres niemal dekady — od czerwca 1651 do stycznia 1661 roku. A.M. Godfrey,

Pierwszym aktem angielskiego Parlamentu dotyczącym regulacji kwestii zarządu Szkocją była uchwała z 28 października 1651 roku (*A Declaration of the Parliament of the Commonwealth of England Concerning the Settlement of Scotland*), w której wybrano ośmiu Komisarzy²⁶ wyznaczonych do zarządzania sprawami szkockimi (*Commissioners of the Parliament of the Commonwealth of England, for ordering and managing affairs in Scotland*)²⁷.

Mandat komisarzy był szeroki — mieli oni wprowadzić porządek publiczny, umożliwić publiczne wyznawanie i głoszenie religii, dokonać reformy szkolnictwa na wszystkich poziomach tak, aby popularyzowała ona „prawdziwą religię”, a w dalszej perspektywie mieli oni dokonać zmian i uchylecia wszelkich praw, które były niezgodne z nowym republikańskim ustrojem wymuszonym na Szkocji. Komisarze mieli także prawo do pozbawiania wolności oraz konfiskaty majątków tych, którzy sprzeciwiali się władzy Parlamentu i chwycili za broń w interesie „Karola Stuarta”²⁸. W zakresie zmian ustrojowych zadaniem Komisarzy było ponowne ukonstytuowanie władzy w Szkocji poprzez powołanie odpowiednich organów władzy wykonawczej i sądowniczej, z jednoczesnym powołaniem w skład tych ciał jedynie tych, którzy byli „godni” oraz którzy dawali gwarancje, że „sprawiedliwość będzie udziałem wszystkich Szkotów”²⁹.

W pierwszym okresie faktyczny zarząd okupowanym terytorium sprawowały władze wojskowe. Frances Dow wskazuje, że w grudniu 1651 roku doszło do częściowego przywracania systemu wymiaru sprawiedliwości w Szkocji przez sądy wojskowe sprawowane przez angielskich dowódców garnizonów oraz jednostek wojskowych. Było to zgodne z deklaracją Komisarzy z dnia 31 stycznia 1652 roku, w której wskazywali oni na konieczność przywrócenia sprawiedliwości w Szkocji. Środkiem do tego miała być gruntowana reforma systemu prawnego, której pierwszym krokiem było zawieszenie dotychczas funkcjonujących sądów szkockich, tymczasowe oparcie systemu prawnego na doraźnych sądach wojskowych, w których wymiar sprawiedliwości miał być sprawowany

Parliament and the law, [w:] *The History of the Scottish Parliament*, t. 3, red. K. Brown, A.R. MacDonald, Edinburgh 2013, s. 182.

²⁶ Byli nimi dowódcy wojskowi: generał John Lambert (1619–1684), generał Richard Deane (1610–1653), generał George Monck — późniejszy głównodowodzący wojskami angielskimi na terenie Szkocji (1608–1670), pułkownik George Fenwick (1603–1657) oraz major Richard Salwey (1615–1685). Skład ten uzupełniali Robert Tichborne (1604–1682) angielski polityk, autor petycji wzywającej do egzekucji króla oraz ustanowienia Republiki, Henry Vane (1613–1662) angielski polityk i członek angielskiej Rady Stanu oraz Olivier St. Johna (1598–1673) angielski sędzia, który od 1648 roku przewodził jednemu z centralnych sądów (*Court of Common Pleas*).

²⁷ K. Brown, *Kingdom or Province?*, s. 137.

²⁸ F. Dow, *Cromwellian Scotland*, s. 32–34.

²⁹ C.S. Terry, *The Cromwellian Union: Papers Relating to the Negotiations for an Incorporating Union Between England and Scotland 1651–1652*, Edinburgh 1902, s. 2.

przez oficerów wojsk republikańskich, natomiast w dalszej perspektywie miało dojść do reformy systemu sądownictwa³⁰.

Reforma sądownictwa miała być jednym z elementów nowego systemu władzy państwowej, a pierwsze kierunki zmian i zarys „proponowanej”³¹ Szkotom unii znalazł się w deklaracji angielskiego Parlamentu z 25 marca 1652 roku (*A Declaration of the Parliament of England in Order to the Uniting of Scotland into one Commonwealth with England*). Anglia i Szkocja miały więc stać się jedną republiką, którą łączył Parlament — Szkoci mieli mieć prawo delegowania pewnej liczby parlamentarzystów do angielskiego Parlamentu obradującego w Londynie³².

Na terenie Szkocji w okresie przejściowym miało wciąż obowiązywać prawo szkockie — do czasu ustanowienia nowego wspólnego prawa dla Republiki. To właśnie zmiany prawne, zarówno w zakresie wprowadzania nowych praw, jak i reform sądownictwa, stały się jedną z głównych sfer działania nowych władz, ale również przedmiotem kontrowersji — obawiano się, że zastąpienie prawa szkockiego prawem angielskim stanowić będzie zarzewie ogólnokrajowego buntu, natomiast angielscy komisarze wprost obawiali się inkorporowania prawa szkockiego do prawa angielskiego, bojąc się, że zagrozi to spójności systemu prawnego³³.

Angielscy Komisarze wysłani do Szkocji przez angielski Parlament przystąpili do zdecydowanych działań mających na celu uregulowanie sposobu administrowania terytorium zabezpieczonego przez działania wojskowe. W pierwszej połowie 1652 roku doszło do wyznaczenia specjalnej siedmioosobowej Komisji Wymiaru Sprawiedliwości (*Commission for the Administration of Justice*), która miała na celu zastąpienie Sądu Sesji. Doszło do wyznaczenia szeryfów³⁴ oraz urzędników odpowiedzialnych za administrowanie uczelniami³⁵.

³⁰ F. Dow, *Cromwellian Scotland*, s. 25, który podaje tutaj przykład miast Leith, gdzie dowódcy wojskowi rozsądziли wszystkie sprawy czekające na rozstrzygnięcie przed sądami od kilkunastu miesięcy, jednak był to raczej wyjątek od reguły, a mające charakter sądów doraźnych rozstrzygnięcia angielskich oficerów co do zasady dotyczyły spraw związanych z armią, czynów wymierzonych przeciwko okupującym Szkocję Anglikom, jak również przestępstw popełnianych przez żołnierzy na ludności cywilnej.

³¹ J. Rose, *Councils, counsel and the seventeenth-century composite state*, [w:] *The Politics of Counsel in England and Scotland, 1286–1707*, red. J. Rose, Oxford 2017, s. 13, która wskazuje również, że w trakcie 35 debat na kształtem unii w angielskim Parlamencie szkoccy posłowie byli obecni jedynie trzynastą razę, natomiast na koniec jedynie odczytano im projekt, bez prawa do otrzymania jego kopii.

³² Ostatecznie określono liczbę reprezentantów na 21 — czternastu, którzy reprezentowali hrabstwa, oraz siedmiu, którzy reprezentowali miasta (*burghs*). Wybrano ich spośród tych miast i hrabstw, które wyraziły zgodę na unię z Anglią (J.D. Ford, *Law and Opinion in Scotland During the Seventeenth Century*, Oxford 2007, s. 93).

³³ B. Levack, *Formation of British State: England, Scotland and the Union*, Oxford 1987, s. 355–336.

³⁴ Urzędy w tym czasie obejmowali zarówno Szkoci, jak i Anglicy. O ile obie grupy były zobligowane do złożenia przysięgi na wierność Republice Angielskiej, to od Szkotów wymagano dodatkowo przysięgi na wierność *Tender of Incorporation* (D. Stevenson, *Cromwell, Scotland and Ireland...*, s. 199).

³⁵ F. Dow, *Cromwellian Scotland*, s. 53.

Komisja Wymiaru Sprawiedliwości składała się z siedmiu członków: trzech Szkotów (John Swinton, William Lockhart i Sir John Hope z Craighall³⁶) oraz czterech Anglików (Edward Moseley, George Smyth, Andrew Owen oraz John Marsh). Jak wskazuje F. Dow, angielscy sędziowie posiadali nie tylko przewagę liczebną, ale również otrzymywali dwukrotnie wyższe uposażenia, byli wyłącznie uprawnieni do rozstrzygania spraw karnych oraz tworzyli dodatkowo osobne czteroosobowe kolegium, które wykonywało uprawnienia należne urzędowi Justice-General³⁷.

Komisja oficjalnie rozpoczęła swoją działalność 18 maja 1652 roku, natomiast już we wrześniu i październiku 1652 roku angielscy członkowie Komisji wyruszyli do Stirling, Glasgow i Aberdeen, aby orzekać w już czekających na rozstrzygnięcie sprawach karnych. Wbrew wcześniejszym obawom o surowość wyroków ferowanych przez angielskich sędziów, ich rozstrzygnięcia miały mieć charakter sprawiedliwy, wiele oskarżeń zostało oddalonych z uwagi na brak dowodów, zaś w swojej analizie sprawy sędziowie mieli kierować się faktami, nie zaś pochodzeniem oskarżonych i pokrzywdzonych³⁸. Do pierwszych zmian w składzie Komisji doszło w 1653 roku — Andrew Owen i John Marsh zostali zastąpieni przez dwóch innych Anglików (Henriego Goodyeara i Williama Lawrenca), a w 1654 w miejsce Johna Hope’a wybrano Alexandra Pearsona z Southall³⁹.

Dyskusje dotyczące kształtu unii angielsko-szkockiej, choć odbywały się jedynie na forum angielskiego parlamentu, były jednak odmienne od podejścia Anglików do Irlandii, która stała się przedmiotem podboju oraz okupacji — bez rozważań dotyczących przyznania Irlandczykom praw w ramach projektowanego brytyjskiego państwa. Wśród badaczy problemu wskazuje się na postawę Szkotów, którzy mimo licznych garnizonów angielskich nie zaprzestali działań o charakterze partyzanckim, a między sierpniem 1653 roku a lipcem 1654 roku miało nawet miejsce krótkotrwałe powstanie rojalistów, stłumione przez siły republikańskie pod dowództwem generała Moncka⁴⁰. Bardziej koncyliacyjne podejście Anglików miało wynikać z faktu, że rozumieli oni, iż zbyt autorytarne

³⁶ Szkocki prawnik i sędzia Sądu Sesji od 1632 roku. Syn sir Thomasa Hope z Craighall (B. Burke, *Dictionary of the Peerage and Bornetage Together With Memoirs of the Privy Counsellors and Knight*, t. 42, London 1880, s. 646).

³⁷ F. Dow, *Cromwellian Scotland*, s. 55. Tytuł „Lord Justice-General” przysługiwał przewodniczącemu sądu, który był najwyższą instancją w zakresie sądownictwa karnego: Sądowi Wysockiego Justyciarusza (*Court of Justiciary*). Jednocześnie przez lata urząd stał się w rzeczywistości synekurą dla przedstawicieli najważniejszych rodów, a faktyczne funkcje przewodniczącego jako podmiotu organizującego pracę sądu pełnił jego zastępca Lord Justice-Clerk. W. Bell, *Dictionary and Digest of the Law of Scotland, With Short Explanations of the Most Ordinary English Law Terms*, Edinburgh 1838, s. 562, sv. Justice-General.

³⁸ F. Dow, *Cromwellian Scotland*, s. 57.

³⁹ J.D. Ford, *Law and Opinion in Scotland*, s. 98–99.

⁴⁰ Było to powstanie znane jako „Glencairn’s rising” — od przywódcy sił rojalistów, Williama Cunninghama, earla Glencairn (D. McCormack, *The Highland...*, s. 116).

podejście, polegające na społecznie niepopularnych zmianach w miejsce akceptacji władzy i ustroju republikańskiego, mogło stać się zarzewiem przyszłego buntu⁴¹.

Konsekwencją powyższego podejścia władz republikańskich do kwestii szkockich były dwa akty prawne. Pierwszym z nich, ogłoszonym jeszcze w trakcie powstania, był Instrument Rządzenia (*Instrument of Government*) — uchwała angielskiego Parlamentu z 13 grudnia 1653 roku, która oddawała pełnię władzy nad Szkocją Oliverowi Cromellowi jako Lordowi Protektorowi oraz Parlamentowi. Wyrażono w niej zatem tę samą ideę, która konstytuowała ustrój angielski w okresie republikańskim, jednocześnie wskazując, że Szkocja stanie się częścią istniejącej Republiki. Drugim z dokumentów był *Act of Grace and Pardon*, w którym rozstrzygnięto o konsekwencjach powstania rojalistów. Ogłoszony w Edynburgu 5 maja 1654 roku akt był wyjątkowo łagodny — wbrew wcześniejszym zapowiedziom dotyczącym karania buntowników i rojalistów nakładał sankcje konfiskaty majątku jedynie względem 24 osób, a na dalszych 73 nakładał kary grzywny⁴².

Ostateczną formę republikańska unia dawnych królestw przybrała w wyniku aktu angielskiego Parlamentu z 12 kwietnia 1654 roku (*An Ordinance for Uniting Scotland into one Commonwealth with England*). Formalnie znosiła ona w Szkocji ustrój królewski oraz przywileje feudalne szlachty, gwarantowała Szkotom 30 miejsc w angielskim parlamencie, regulowała wspólną gospodarkę w oparciu o zasadę wolnego handlu, znosiła podział na stany oraz wszystkie urzędy królewskie⁴³.

Zniesiono ponadto prawie wszystkie urzędy, które miały charakter dziedziczny — dość interesującą różnicą była reforma urzędu szeryfa⁴⁴, który uznano za użyteczny, jeżeli zostanie on pozbawiony dziedzicznego charakteru. Na ten urząd zostali wybrani cieszący się poważaniem przedstawiciele lokalnej społeczności, którzy zostali zobowiązani do złożenia przysięgi na wierność Republice, jednocześnie zaś służyli oni razem z drugim urzędnikiem — Anglikiem. Stanowiło to symboliczny i praktyczny wymiar poddania władzy urzędników szkockich nadzorowi angielskich władz okupacyjnych⁴⁵.

Zniesienie systemu lennego i poddaństwa osobistego wiązało się również z usunięciem z systemu sądowniczego najniższego szczebla w postaci dawnych sądów patrymonialnych (*heritable jurisdiction*), który stanowiły immunitety sądowe właściciela ziemskiego do rozstrzygania części spraw na terytorium będącym

⁴¹ XVIII wiek to nie tylko historia procesu dalszej integracji Szkocji i Anglii, ale również seria powstań zwolenników zdetronizowanej dynastii Stuartów, określanych jako Jakobitów. Powstania z 1708, 1717, 1719 oraz 1745 roku zostały zakończone przegraną przez Jakobitów bitwą pod Cul-loden 16 kwietnia 1745.

⁴² K. Brown, *Kingdom or Province?*, s. 138.

⁴³ J.D. Ford, *Law and Opinion in Scotland*, s. 98.

⁴⁴ W zakresie jurysdykcyjnym urzędnik ten odpowiadał za spory dotyczące ziemi oraz niektóre poważniejsze przestępstwa. Rozpoznawał również odwołania od wyroków sądów patrymonialnych (K. Brown, *Kingdom or Province?*, s. 37).

⁴⁵ J. Rose, *Councils, counsel and the seventeenth-century composite state*, s. 14.

jego własnością⁴⁶. W miejsce tych sądów podstawowym poziomem sądownictwa stały się sądy baronialne⁴⁷ (*baron courts*), które z dawnymi sądami królewskimi łączyła jedynie nazwa — nie były to bowiem już sądy, w których w imieniu króla wymiar sprawiedliwości sprawował miejscowy baron, a sądy, w których wyznaczony sędzia oraz przedstawiciele lokalnej społeczności działający w formie ławy przysięgłych rozpoznawali niemal wszystkie sprawy *ratione loci*⁴⁸.

Komisja Szkocka i dalsze reformy (1655–1658)

Kolejny okres, który można datować od ustanowienia Szkockiej Komisji we wrześniu 1655 roku do śmierci Oliviera Cromwella trzy lata później, cechował się z jednej strony skonsolidowaniem władzy angielskiego rządu nad Szkocją, z drugiej zaś coraz większym, choć co do zasady na niższych szczeblach, udziałem Szkotów w faktycznym zarządzaniu państwem. Jednocześnie w dalszym ciągu Szkocja pozostawała strefą angielskiej okupacji wojskowej — można jednak powiedzieć, że społeczeństwo szkockie przyzwyczało się do angielskich garnizonów, których obecność traktowano już mniej w charakterze okupanta, a bardziej czynnika zapewniającego spokój, z uwagi na wykonywanie przez garnizony funkcji policyjnych. W dalszym ciągu najwyższą władzą dysponował angielski gubernator, generał Monck, jednak uznawał on, że władze cywilne zostały zorganizowane do tego stopnia, iż można zaprzestać ingerencji wojskowych w codzienne funkcjonowanie państwa⁴⁹.

Patrick Little wskazuje, że Komisja Szkocka została stworzona jako półautonomiczny organ, mający samodzielne uprawnienia w sprawach mniejszej wagi, natomiast kwestie istotne, jak chociażby te dotyczące systemu fiskalnego czy reformy sądownictwa, musiały być zatwierdzone przez Lorda Protektora oraz angielską Radę Państwa⁵⁰.

⁴⁶ K. Brown, *Kingdom or Province?*, s. 37. Brown wskazuje, że w wyniku restauracji panowania dynastii Stuartów w 1660 roku sądy tego typu zostały przywrócone, a z uwagi na zabezpieczenie ich istnienia w traktacie unijnym z 1707, przetrwały one do reformy systemu sądownictwa w 1747 roku.

⁴⁷ *An Ordinance for Erecting Courts Baron in Scotland* z 12 kwietnia 1654 roku. W tym samym dniu wydano również ustawę, w której znoszono wszelkie formy zależności feudalnej mieszkańców wsi względem właścicieli ziemskich, pozostawiając jedynie sferę relacji finansowej, która jednak w miejsce renty feudalnej stała się czynszem płaconym za użytkowanie cudzej własności (J.D. Ford, *Law and Opinion in Scotland*, s. 136).

⁴⁸ Obejmowały one swoją kognicją zasadniczo wszystkie sprawy, w których wartość przedmiotu sporu nie przekraczała 40 shillingów (F. Dow, *Cromwellian Scotland*, s. 121).

⁴⁹ F. Dow, *Cromwellian Scotland*, s. 162.

⁵⁰ P. Little, *The Irish and Scottish Councils and dislocation of the Protectoral Union*, [w:] *The Cromwellian Protectorate*, Suffolk 2007, s. 135.

Komisją kierował Irlandczyk, Lord Broghill⁵¹, a w jej skład wchodziło dwóch Szkotów⁵² oraz początkowo sześciu, a następnie siedmiu Anglików⁵³, konstytuując skład Komisji na dziesięć osób. Kadencję Komisji określono na trzy lata, a quorum konieczne do podejmowania decyzji na pięć osób. Choć przewodniczący Komisji został powołany na swój urząd już w marcu 1655 roku, to Komisja rozpoczęła faktyczną pracę dopiero w połowie września 1655 roku. Spotkało się to z dużym niezadowoleniem generała Moncka, który oczekując na wprowadzenie nowych władz cywilnych, z wyprzedzeniem doprowadził do ograniczenia wykonywania władzy przez siły zbrojne chociażby w sferze sądownictwa⁵⁴.

Pierwsze reformy w zakresie systemu sądowiczego dotyczyły powołania na wzór angielski sądu odpowiedzialnego za sprawy skarbowe (*Court of Exchequer*) oraz wprowadzenia systemu sędziów pokoju⁵⁵.

Jednocześnie efektywność działania Komisji była stale ograniczana przez wielość zobowiązań członków Komisji — Patrick Little wskazuje tutaj okres zimy na przełomie 1656 oraz 1657 roku, kiedy to z uwagi na powody polityczne ośmiu z dziesięciu członków Komisji, którzy jednocześnie byli posłami angielskiego Parlamentu, musiało się udać na południe. Nawet próby ograniczenia quorum do trzech Komisarzy okazały się niewystarczające i organ wykonawczy odpowiedzialny za zarządzanie krajem faktycznie zaprzestał funkcjonowania⁵⁶.

Zmiany stanowisk działały również w drugą stronę — część dawnych członków Komisji Wymiaru Sprawiedliwości w osobach Swintona i Lockharta oddelegowano do pracy w Komisji Szkockiej, co doprowadziło do sytuacji, w której organ sądowiczy miał jedynie pięciu członków, z których tylko jeden był Szkotem⁵⁷. Początkowo przewodniczący Szkockiej Komisji, Broghill, planował wypełnić skład komisji sądowiczej Anglikami, co miało wspomóc harmoniza-

⁵¹ Roger Boyle, lord Broghill (1621–1679) — irlandzki par oraz dowódca wojskowy po stronie protestanckiej w czasie angielsko-irlandzkiego konfliktu w czasie Wojen Trzech Królestw. Mianowany przez Oliviera Cromwella Lordem Prezydentem Komisji Szkockiej. Więcej o życiu lorda Broghilla zob. P. Little, *Lord Broghill and the Cromwellian Union with Ireland and Scotland*, Boydell 2004, s. 265, w tym w szczególności s. 91–124 w zakresie jego służby w Komisji oraz koncepcji federalistycznej zjednoczenia Wysp w Brytanię.

⁵² Wspomniani już William Lockhart z Lee oraz John Swinton (J.D. Ford, *Law and Opinion in Scotland*, s. 94).

⁵³ Byli to: generał George Monck, Samuel Disbrowe, Charles Howard, Adrian Scrope, Thomas Cooper oraz Nathaniel Whetham. Ostatnim członkiem Komisji, powołanym kilka miesięcy po rozpoczęciu prac, był Edward Rhodes.

⁵⁴ Taka sytuacja doprowadziła do wstrzymania postępowań sądowych oraz mianowania urzędników w oczekiwaniu na ukonstytuowanie się władz cywilnych (P. Little, *The Irish and Scottish Councils*, s. 135).

⁵⁵ F. Dow, *Cromwellian Scotland*, s. 162.

⁵⁶ P. Little, *The Irish and Scottish Councils*, s. 137–138.

⁵⁷ Ta sytuacja dodatkowo utrudniała kolejną reformę, jaką był projekt wprowadzenia Sądu I Instancji (*Outer House*), który umożliwiał rozpoznawanie części spraw wnoszonych do najwyższej instancji w mniejszych składach niż pełny skład sądu, co miało wpłynąć na efektywność działania wymiaru sprawiedliwości (J.D. Ford, *Law and Opinion in Scotland*, s. 108–111).

cję prawa szkockiego z systemem prawa angielskiego. Jednak wobec istniejących wakatów pilniejsza okazała się potrzeba uzupełnienia szkockiej części Komisji⁵⁸.

Komisja w tym kształcie działała do 1657 roku, kiedy to w pierwszej połowie tego roku zmarło dwóch sędziów: Alexander Pearson oraz James Learmonth z Balcomy. Kandydatem do uzupełnienia składu Komisji miał być Alexander Brodie, jednak z uwagi na brak jego zgody propozycję otrzymał James Darlymple, późniejszy Lord Stair, uznawany zresztą słusznie za „szkockiego Grocjusza”⁵⁹. Jesienią 1657 roku skład Komisji został uzupełniony o dwie osoby — Archibalda Johnstrona z Wariston oraz wspomnianego już Alexandra Brodie, którego opór został w tym zakresie przełamany przez generała Moncka. Tym samym skład Komisji liczył już dziewięć osób, ale po raz pierwszy przewagę w niej mieli Szkoci⁶⁰. F. Dow podkreśla, że taki stan rzeczy oznaczał przyznanie, że prawo szkockie jest zbyt trudne i odmienne dla angielskich sędziów oraz stanowił symbol rezygnacji z ambitnych planów unifikacji obu porządków prawnych na drodze działalności orzeczniczej na rzecz bardziej efektywnego rozstrzygania spraw, które piętrzyły się w oczekiwaniu na ich rozpatrzenie⁶¹. Ostatnie dwa lata działania organu odbywały się już w specyficznej atmosferze schyłku Republiki Angielskiej, kiedy to po śmierci Oliviera Cromwella administrowanie Szkocją spoczęło niemalże w całości na barkach gubernatora Moncka. Choć w 1658 roku dwóch angielskich członków Komisji zmarło, to nie doszło już do kolejnych nominacji, a osłabiony liczebnie organ nie rozpoznał już zbyt wielu spraw⁶².

Restauracja dynastii i ustroju (1658–1660)

W odróżnieniu od Anglii, śmierć Oliviera Cromwella we wrześniu 1658 roku, nie wywołała tak daleko idących skutków w Szkocji⁶³, co było zasługą sprawnie zorganizowanej administracji państwowej prowadzonej przez Komisję Szkocji kie-

⁵⁸ F. Dow wskazuje, że w listopadzie 1655 roku powołano do Komisji Wymiaru Sprawiedliwości sir Jamesa Learmontha z Balcomy, który w latach dwudziestych XVII wieku pełnił już funkcję sędziego Sądu Sesji, oraz Andrew Kerra. Druga kandydatura jest o tyle ciekawa, że nie mamy tutaj do czynienia ze szkockim prawnikiem posiadającym doświadczenie sędziowskie, ale z adwokatem, co może pokazywać trudność angielskiej administracji do skłonięcia do współpracy osoby, które wcześniej piastowały urząd sędziego (F. Dow, *Cromwellian Scotland*, s. 177).

⁵⁹ Stair został nazwany tym mianem przez Reinhardta Zimmermana porównującego wpływ Staira na kształtowanie się prawa szkockiego z podobieństwem fundamentalnej roli Grocjusza dla rozwoju prawa rzymsko-holenderskiego (K. Reid, R. Zimmermann, *Mixed legal systems and the place of Scots Law*, [w:] *A History of Private Law in Scotland*, t. 1, red. K. Reid, R. Zimmermann, Oxford 2000, s. 6).

⁶⁰ F. Dow, *Cromwellian Scotland*, s. 221.

⁶¹ *Ibidem*, s. 221.

⁶² *Ibidem*, s. 225.

⁶³ Wybór Ryszarda Cromwella na stanowisko Lorda Protektora doprowadziło wprawdzie do wyjazdu pięciu z Komisarzy wraz z pewną liczbą sędziów, jednocześnie był to już okres znacznego podporządkowanie się Komisji władzy generała Georga Moncka — zarówno tej wynikającej z jego urzędu Komisarza, jak i władzy głównodowodzącego wojsk republikańskich w Szkocji (P. Little, *The Irish and Scottish Councils*, s. 139).

rowaną przez lorda Broghilla oraz administracji wojskowej pod przywództwem generała Moncka. Jednocześnie zwiększanie udziału w zarządzaniu państwem Szkotów lojalnych nowemu reżimowi wciąż nie osiągnęło satysfakcjonującego poziomu⁶⁴.

Rezygnacja z funkcji Lorda Protektora przez Ryszarda Cromwella w maju 1659 roku oraz przywrócenie poprzedniej formy ustroju jedynie zwiększyły stan niepewności, który zaistniał wskutek sporów, jakie targały środowisko republikańskie. Jedną z osób, która najszybciej zrozumiała, że obecny stan rzeczy może stanowić zarzewie nowej wojny domowej, był generał Monck, który pod koniec 1659 roku przygotowywał się do wymarszu z wiernymi sobie siłami wojskowymi na południe w celu umożliwienia pokojowej tranzycji władzy oraz restauracji monarchii w osobie króla Karola II⁶⁵. Wybrał również dwóch przeciwników ustroju republikańskiego, Williama Cunninghama, earla Glencairn oraz Jamesa Stuarta, jako członków Szkockiej Komisji, która podjęła szereg decyzji mających na celu przygotowanie Szkocji do powrotu panowania dynastii Stuartów⁶⁶.

Traktat z Bredy otworzył drogę do restauracji władzy królewskiej, której dopełnieniem była koronacja Karola II na króla angielskiego, czego w Szkocji nie musiał czynić wobec ważności koronacji dokonanej 1 stycznia 1651 roku. Działaniem dotyczącym przywrócenia funkcjonowania władzy królewskiej w Szkocji była ponadto ustawa z 28 marca 1661 roku, tak zwany *Recissory Act*, która anulowała całość legislacji przyjętej przez poprzednie parlamenty, poczynając od roku 1633, a także podkreśliła posiadanie przez króla prerogatyw — w tym do powoływania sędziów Sądu Sesji. Była ona również symbolicznym końcem działalności organów sądowniczych okresu okupacji angielskiej. W tym samym czasie król dokonał wyboru pełnego składu piętnastu Lordów Sesji, sędziów Sądu Sesji, umożliwiając wznowienie jego działalności. Przywrócono również, na zasadach istniejących przed rokiem 1650, funkcjonowanie sądów komisarskich⁶⁷ oraz sądownictwa szeryfów.

⁶⁴ Dość powiedzieć, że do Parlamentu powołanego w czasie pełnienia przez Ryszarda Cromwella funkcji Lorda Protektora na 30 parlamentarzystów, mających reprezentować Szkocję, wybrano aż siedemnastu Anglików (L. Stewart, *Cromwell and the Scots*, [w:] *Cromwell's Legacy*, red. J. Mills, Manchester 2012, s. 178–179). Nie był to jednak precedens — również wcześniejsze Parlamenty w okresie rządów jego ojca cechowały się znacznym odsetkiem Anglików reprezentujących szkockie miasta i hrabstwa. Więcej: P. Pinckney, *The Scottish representation in the Cromwellian Parliament of 1656*, „The Scottish Historical Review” 142, 1967, s. 95–113.

⁶⁵ J. Buckroyd, *Bridging the gap: Scotland 1659–1660*, „The Scottish Historical Review” 181, 1987, s. 2.

⁶⁶ Przykładem takiego działania była decyzja z marca 1660 roku, kiedy to wystosowano do sędziów wybranych w okresie republikańskim nakaz powstrzymania się od orzekania, co doprowadziło przez rok, do czasu uregulowania sytuacji prawnej, do znacznych opóźnień w rozpoznawaniu zawisłych spraw oraz wstrzymania inicjowania nowych postępowań.

⁶⁷ Sądy rodzinne w szkockim systemie sądowniczym nazywano początkowo sądami komisarskimi i do połowy XVI wieku były to sądy kościelne z uwagi na jurysdykcję kościelną nad sprawami rodzinnymi. Na skutek ustaw z 1560 roku oraz 1567 roku powołane w ich miejsce sądy świeckie sprawowały jurysdykcję nad sprawami dotyczącymi rozwodów, wykonywania testamentów,

O ile powrót do struktury sądowniczej okresu przedrepublikańskiego okazał się stosunkowo łatwy, większym problemem stał się wprowadzony i funkcjonujący od dekady system sędziów pokoju. 9 lipca 1661 roku Parlament przyjął instrukcję dotyczącą sposobu funkcjonowania sędziów, której głównym założeniem było wyjęcie przedstawicieli szlachty spod jurysdykcji sędziów pokoju, a ewentualne sprawy podlegające jurysdykcji sędziów, które miały dotyczyć takich osób, miały być delegowane do rozstrzygnięcia Radzie Królewskiej (*Privy Council*). Rozwiązanie to stało wprost wbrew idei sędziów pokoju jako najszybszego i dożąnego sposobu rozstrzygania sporów, naruszało zasadę równości wobec prawa oraz podkreślało przywileje prawne wąskiej grupy społeczeństwa.

Zakończenie

Okres „przymusowej” unii angielsko-szkockiej doby Republiki Angielskiej bez wątpienia odcisnął piętno na ówczesnych politykach, bowiem musiało minąć niemal pół wieku, aby projekt zjednoczenia obu królestw w jedno państwo miał rację bytu. Jednocześnie, na wzór rozwiązań zapomnianej już dziś Cromwellowskiej unii, Akt Unii z 1707 roku tak samo przewidywał rozwiązanie szkockiego parlamentu oraz zasiadanie szkockich posłów w Whitehall — z semantycznym akcentem nazwania Parlamentu brytyjskim, nie zaś angielskim⁶⁸.

Omawiany okres nie poddaje się jednoznacznej ocenie. Niewątpliwie przeprowadzone zmiany i reformy najbardziej godziły w uprzywilejowaną pozycję najwyższych warstw społeczeństwa, jednocześnie wprowadzając istotne elementy ustroju republikańskiego: równość wobec prawa oraz profesjonalizm administracji państwowej nieopartej o dziedziczne urzędu. Korzyści ekonomiczne pozostają trudne do oceny z uwagi na krótkotrwałość badanego okresu — z jednej strony Szkocja cieszyła się przywilejem wolnego handlu z Anglią, z drugiej strony ciężka sytuacja ekonomiczna kraju nie pozwalała w pełni wykorzystać tej korzyści, a Szkocja stała się raczej rynkiem zbytu oraz źródłem surowców dla gospodarki angielskiej⁶⁹.

Niewątpliwie najważniejszym osiągnięciem tego okresu jest pierwsza próba stworzenia państwa unitarnego oraz instytucji centralnych wspólnych dla obu państw. Wskazana niejednoznaczność ocen pokazuje krytycyzm, z jakim do własnych instytucji państwowych podchodzili Szkoci, z drugiej strony ich niechęć w szerszym udziale w zarządzaniu państwem stanowiła wyraz braku pełnej akceptacji działań sił republikańskich. Trudne sąsiedztwo, które było udziałem obu królestw, miało niebawem zamienić niełatwą koegzystencję w ramach jednego państwa: Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii.

uznawania dzieci urodzonych z nieprawego łoża oraz spraw dotyczących alimentów (R. Bell, *Dictionary and Digest of Law of Scotland*, Edinburgh 1890, s. 198, s.v. Commissaries).

⁶⁸ L. Stewart, *Cromwell and the Scots*, s. 182–184.

⁶⁹ W. Ferguson, *Scotland's Relation to England: A Survey to 1707*, Edinburgh 1994, s. 138.

Bibliografia

- Dictionary of National Biography, 1885–1900*, t. 33, London 1893.
- Bell W., *Dictionary and Digest of the Law of Scotland, With Short Explanations of the Most Ordinary English Law Terms*, Edinburgh 1838.
- Bell R., *Dictionary and Digest of Law of Scotland*, Edinburgh 1890.
- Brown K., *Kingdom or Province? Scotland and the Regal Union, 1603–1715*, New York 1992.
- Buckroyd J., *Bridging the Gap: Scotland 1659–1660*, “The Scottish Historical Review” 181, 1987.
- Burke B., *Dictionary of the Peerage and Bornetage Together With Memoirs of the Privy Councillors and Kinght*, t. 42, London 1880.
- Delumeau J., *Reformy chrześcijaństwa w XVI i XVII w.: Narodziny i rozwój Reformy protestanckiej*, Warszawa 1965.
- Dow F., *Cromwellian Scotland*, Edinburgh 1979.
- Ferguson W., *Scotland's Relation to England: A Survey to 1707*, Edinburgh 1994.
- Firth C.H., *Scotland and Protectorate: Letters and papers relating to the military government of Scotland from January 1654 to June 1659*, Edinburgh 1899.
- Fissel M.Ch., *The Bishops' Wars: Charles I's Campaigns Against Scotland, 1638–1640*, Cambridge 1994.
- Ford J.D., *Law and Opinion in Scotland During the Seventeenth Century*, Oxford 2007.
- Godfrey A.M., *Parliament and the Law*, [w:] *The History of the Scottish Parliament*, t. 3, red. K. Brown, A.R. MacDonald, Edinburgh 2013.
- Little P., *Lord Broghill and the Cromwellian Union with Ireland and Scotland*, Suffolk 2004.
- Little P., *The Irish and Scottish Councils and dislocation of the Protectoral Union*, [w:] *The Cromwellian Protectorate*, red. P. Little, Suffolk 2007.
- MacKenzie K.M., *Oliver Cromwell and the Solemn League and Covenant of the Three Kingdoms*, [w:] *Oliver Cromwell: New Perspective*, red. P. Little, London 2009.
- Mason A., *Debating Britain in Seventeenth-Century Scotland: Multiple Monarchy and Scottish Sovereignty*, “Journal of Scottish Historical Studies” 35, 2015.
- McCormack D., *The Highland Lawlessness and Cromwellian Regime*, [w:] *Scotland in the Age of Two Revolutions*, red. S. Adams, J. Goodare, Edinburgh 2014.
- Pinckney P., *The Scottish representation in the Cromwellian parliament of 1656*, “The Scottish Historical Review” 142, 1967.
- Reid K., Zimmermann R., *Mixed legal systems and the place of Scots Law*, [w:] *A History of Private Law in Scotland*, t. 1, red. K. Reid, R. Zimmermann, Oxford 2000.
- Rose J., *Councils, counsel and the seventeenth-century composite state*, [w:] *The Politics of Counsel in England and Scotland, 1286–1707*, red. J. Rose, Oxford 2017.
- Spurlock R.S., *Cromwell and Scotland: Conquest and Religion*, Edinburgh 2007.
- Stewart L., *Cromwell and the Scots*, [w:] *Cromwell's Legacy*, red. J.A. Mills, Manchester 2012.
- Stewart L., *Rethinking the Scottish Revolution: Covenanted Scotland, 1637–1651*, Oxford 2016.
- Stewart L., *Union and Revolution*, [w:] *Scotland and Beyond, 1625–1745*, red. L. Stewart, J. Nugent, Edinburgh 2020.
- Stevenson D., *Charles I, the Covenants and Cromwell: 1625–1660*, [w:] *Scotland: The Making and Unmaking of the Nation c. 1100–1707*, t. 2, red. B. Harris, A. MacDonald, Edinburgh 2012.
- Stevenson D., *Cromwell, Scotland and Ireland*, [w:] *Oliver Cromwell and the English Revolution*, red. J. Morrill, London 1990.
- Stevenson D., *Cromwell, Scotland and Ireland*, [w:] *Cromwell and the Interregnum*, red. D. Smith, Malden-Oxford-Melbourne-Berlin 2003.
- Stevenson D., *Revolution and Counter Revolution 1644–1651*, Edinburgh 2003.
- Terry C.S., *The Cromwellian Union: Papers Relating to the Negotiations for an Incorporating Union Between England and Scotland 1651–1652*, Edinburgh 1902.